

Danske universitetsprædikener i 13. årh.

Om brug af etymologisk udlægning

Af Peter Terkelsen

Blandt de overleverede prædikener fra middelalderen findes der nogle få forfattet af danskere i udlandet. To, muligvis tre, af prædikenerne stammer fra en vis Magister Nicolaus de Dacia og er udgivet med indledning og noter af T. Skat Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger III,1 (1857-59) s. 265-318. Det drejer sig om en Skt. Nikolaus prædiken, en prædiken på 17. søndag efter Trinitatis og en prædiken på 18. søndag efter Trinitatis. Rørdam har foruden en udgave af de tre prædikener også givet en oversættelse af Skt. Nikolausprædikenen.

Mens de to første i håndskriftet er tilskrevet Magister Nicolaus de Dacia, er der ikke klare indicier for forfatteren til den tredje prædiken, men Rørdam antager, at forfatteren også her er Nicolaus, idet prædikenen følger umiddelbart efter de to førstnævnte uden forfatterangivelse, hvad der ofte indicerer samme forfatter; hertil kommer et i marginen med en senere hånd skrevet N. Prædikenen rummer imidlertid væsentlige såvel tekniske forskelle som stilistiske og indholdsmæssige forskelle sammenlignet med de to første. Rørdam er opmærksom herpå, og finder at forholdet måske kan forklares ved at antage, at 3. prædiken hører til et væsentligt tidligere tidspunkt i Nicolaus' karriere.¹ Det er en almindelig antagelse, at prædikenerne stammer fra perioden efter ca. 1240², og forfatteren er muligvis ripenseren Niels Rød († 1272), som med sikkerhed har opholdt sig i Paris,³ hvor prædikenerne antagelig er blevet holdt.⁴

Af universitetsprædikener er der desuden overleveret to prædikener og indledningen (prothema) til en prædiken af en vis Magister Petrus de Dacia. Den ene, en trinitatisprædiken, foreligger nu udgivet med en omfattende indledning og beskrivelse af håndskriftets øvrige indhold af Heinrich Roos i festskriftet til prof. Franz Blatt,⁵ i tekstudgivelsen desværre med nogle uklarheder,⁶ mens den anden, en prædiken til 9. søndag efter Trinitatis, er udgivet sammen med prothemet af Heinrich Roos i *Lumen* 49 (1974) s. 20-42.⁷ I tilknytning hertil findes også udgivet en oversættelse af de to tekster af Niels Jørgen Green-Pedersen. Roos antager, at prædikenerne hører hjemme i tidsrummet 1268-75.⁸

Både prædikenerne af Petrus de Dacia og Nicolaus de Dacia er såkaldt tematiske prædikener, kendetegnet ved en høj grad af lærdom, og det er derfor den almindelige opfattelse, at de er henvendt til gejst-

ligheden.⁹ Herom vidner forfatternes store belæsthed resulterende i omfattende præcise henvisninger til kirkefædrene og den samtidige teologiske litteratur.¹⁰ Der gøres omfattende brug af samtidens skolastiske tekniske terminologi. Stilen er tør og pedantisk, næsten forelæsningsagtig, og bærer præg af en almindelig fortrolighed med de videnskabelige diskussioner »på bjerget«,¹¹ men der er også tale om en raffineret, minutiøst struktureret opbygning af prædikenerne.

Prædikenernes struktur

Roos har i sin udgave af Petrus de Dacias trinitatisprædiken givet en detaljeret oversigt over prædikenenes struktur.¹² Der er tale om en typisk tredeling, gennemført såvel i den overordnede struktur (prothema – thema – finis) som inden for de enkelte dele; dog er tredelingsprincippet ikke helt gennemført i den parænetiske del.¹³ Også den anden Petrus de Dacia-prædiken har en tydelig tredeling.¹⁴

Det samme tredelingsprincip er anvendt af mag. Nicolaus de Dacia til fuldkommenhed i Skt. Nikolausprædikenen og i betydeligt omfang i prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis, mens den sidste prædiken har en afgørende forskellig struktur.

Skt. Nikolausprædikenen er bygget op med et prothema (s. 276-78), thema (s. 278-88) og en afslutning (s. 288-89). Thema er hentet fra Esther 15,9: *Auro fulgens et lapidibus pretiosis* og som prothema er anvendt Ordsprogenes bog 30,5; *Sermo Domini ignitus*. Prothemadelen er tredelt på grundlag af en analyse af *ignitus* eller af ildens tre egenskaber: a) *illuminare obscura* b) *inflammare combustibilia* og c) *habet vim purgativam, quia metalla purgat a scoria* med en tilsvarende tredelt allegorisk udlægning¹⁵ af tekststedet: a) *sermo Dei habet illuminare intelligentiam contra tenebras ignorantiae in Dei cognitionem* b) *sermo divinus inflammat concupiscibilem in Dei amorem et dilectionem* c) *ignis divinus habet purgare animam a sordibus vitiorum*.

Themadelen er som påvist af Anne Riising (s. 101) bygget minutiøst kunsthæder op over 6 eksempler på *lapides pretiosi* (dvs. ædelstenene chrysopas, topas, beryl, smaragd, sardonix, chrysolit), men denne opdeling raffineres af en sontring mellem hans *eminentia status praelationis seu vitae pastoralis* markeret ved Esthercitatets *auro fulgens*, og hans *dulcedo contemplationis* markeret ved citatets *lapidibus pretiosis*. Behandlingen af hans første fortrin, hans *eminentia*, der egentlig var baseret på en allegori over *aurum*, sker ikke desto mindre ved at fremdrage den første gruppe på 3 af ædelstene (chrysopas, topas, beryl), der hver for sig kommer til at være billeder på Skt. Nikolaus' a) *altitudo scientiae*

(s. 279-81) b) *rectitudo iustitiae* (s. 281-83) og c) *austeritas poenitentiae* (s. 283-84). Denne del afsluttes (s. 284) med bemærkningen: *Patet modo primum, in quo commendatur beatus Nicolaus, ab eminentia status praelationis seu vitae pastoralis, quum dicit: »auro fulgens«.*

Herefter kan prædikanten så behandle Skt. Nikolaus' *dulcedo contemplationis* eller *dulcedo devotionis*, som han også kalder det. Det sker på grundlag af de tre andre anførte ædelstene: a) smaragden = *puritas incorruptionis* b) sardonyxen = *agilitas meditationis* og c) chrysoliten = *iucunditas aeternae refectionis*. Themadelen er således kendetegnet ved en dobbelt tredeling.

Prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis er kortere og rummer ikke noget egentligt afsluttende afsnit. Den overordnede struktur er således en tvedeling. Prothema (på grundlag af 1. Mos. 9,14: *arcum meum ponam in nubibus coeli*) er i sig selv kendetegnet ved en tvedeling på grundlag af de to karakteristika ved regnbuen, a) at den er *aqueus sive caeruleus* og b) at den er *igneus sive rubeus*. Themadelen (på grundlag af Luk. 14,10: *amice ascende superius*) lægger op til en raffineret tredelt struktur (jvf. s. 291,6ff.): A) *quod inter nos et Deum efficit amicitiam* (citatets *amice*) B) *quia dat operi efficaciam* (citatets *ascende*) C) *quia animam secum ducit ad coelestem gloriam* (citatets *superius*). Men den sidste del springer Nicolaus tilsyneladende over i sin fortolkning. Derimod er fortolkningen af de to øvrige dele hver for sig bygget op med en tredeling (tro, håb, kærlighed), kendetegnet ved betydningen af *fides* (hhv. s. 291-2 og s. 295-6), *spes* (hhv. s. 292-3 og s. 296) og *caritas* (hhv. s. 293-4 og s. 296-8), og strukturen er yderligere raffineret ved tredelingen af afsnittet om *spes* s. 296, hvor et citat fra Højsangen (3,6) lægger op til en differentiering på grundlag af *myrrha*, *thus* og *universi pulveris pigmentarium*; der synes dog at være en brist, idet *thus* fortolket som *orationis devotio* ikke kommenteres.¹⁶

Prædikenen på 18. søndag efter Trinitatis er struktureret med et tvedelings- og et ikke gennemført firedelingsprincip. Som i foregående prædiken rummer den prothema og thema, ingen afslutningsdel. Prothema (ud fra Esaias 40,9: *super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion*) er struktureret i 2 dele på grundlag af to udlægninger af udtrykket *super montem*, jvf. s. 298,20ff: *mons excelsus est Christus, super quem ascenditur duobus modis*. Themadelen lægger op til en firedeling, jvf. s. 301,5: *in verbis istis quattuor debemus notare: primo, qualis debet esse, qui naviculam debet ascendere, secundo, quam naviculam debet ascendere, tertio, quod fretum sive mare debemus transfretare, et quarto, ad quam civitatem debemus tendere*. Denne klare disposition følges også op, men bliver aldrig fuldført: første punkt behandles

minutiøst i et også firedelt afsnit (s. 301-4), klart struktureret ved *primo, secundo, tertio, quartum*. Afsnittet afsluttes med bemærkningen (s. 304,10): *patet modo, qualis debet esse, qui debet naviculam ascendere*. Der var i dispositionen lagt op til som næste punkt en udlægning af *quam naviculam debet ascendere*, men det næste punkt bliver faktisk *quod est mare, quod debemus transfretare*, altså dispositionens pkt. 3. Også her har vi et minutiøst firedelt afsnit, struktureret på grundlag af fire egenskaber ved havet, der skal læses som allegori på verden: *aquae salsae* (i allegorien behandlet som *amaritudo*), *tumor, foetor* og *periculorum plenitudo*. Dispositionens pkt. 4 bliver ligesom pkt. 2 sprunget over; i stedet får vi s. 307-8 et afsnit, der behandler forudsætningerne for at vi *secure possimus transire in navicula*, struktureret igen i fire dele: vi skal a) *peccata praeterita deflere*, b) *aliena restituere*, c) *superflua etiam pauperibus erogare*, d) *puritatem mentis et cordis servare*.¹⁷

Sermo Domini – Nicolaus som sprogvidenskabsmand

Ved at strukturere themateksten i Skt. Nikolausprædikenen på grundlag af de 6 ædelstene, men således af den første gruppe illustrerer den hellige Nikolaus' *eminentia status praelationis*, den sidste hans *dulcedo contemplationis* opnår Nicolaus således, at citatets *auro fulgens* og *lapidibus pretiosis* kommer til at udgøre et samlet hele, med ædelstenesymbolikken som det overordnede, men med guldsymbolikken til en opdeling i 2 x 3. Herved får han også endeventd Esthercitater i den grad, at kun ordet *et* står tilbage ukommenteret.

Anderledes forholder det sig tilsyneladende med prothemadelen. Den er også tredelt på grundlag af en analyse af ildens funktion og virkning, og en allegorisk fortolkning heraf, men af citatet fra Ordsprogenes Bog er det tilsyneladende kun udtrykket *ignitus*, som udsættes for fortolkning.

Det ville ligne Nicolaus dårligt ikke at udlægge resten, og vi får da også en raffineret behandling af citatets *sermo Domini*. Inden den trefoldige udlægning af *ignitus* siger Nicolaus flg.:

Dicit glossa: »sermo Dei ignitus, id est ad bonum operandum inflammans«, unde in sermo Domini dicitur serenans mores.

Rørdam trykker passagen med flg. note: »Haandskriftet er aldeles tydeligt, men ogsaa aldeles meningsløst. Maaske kunde man læse: unde *et sermo D. dicitur serenans* (= rensende?) *mores*.«¹⁸ Passagen rummer det evident grammatiske problem, at vi har nominativen *sermo* efter *in*, og

det betydningsmæssige, hvad der menes med udtrykket *serens mores*. Passagen bidrager givetvis til Rørdams vurdering af håndskriftets kvalitet og hans despekt for den sproglige standard, der er kendetegnende for Nicolaus og hans samtidige.¹⁹

Tekststedet lader sig imidlertid simpelt løse. Der er ikke noget sprogligt problem, for præpositionen *in*'s styrelse er ikke nominativen *sermo*, men junkturen *sermo Domini*, og udtrykket betyder »med hensyn til udtrykket *sermo Domini*« (Nicolaus kunne i overensstemmelse med samtidens tekniske sprogbrug have præciseret udtryksformen ved brug af artiklen *li*²⁰ eller pronominet *id*²¹). Resten af sætningen udlægger betydningen af ordet *sermo Domini* = *serens mores*. Vi har her et typisk tilfælde af etymologisering, således som vi møder det i en række tilfælde i lærde prædikener, som udtryk for prædikantens lærdom, men også – som her – til at markere en raffineret overgang til et nyt afsnit. De to stavelser *ser-mo* indgår som komponenter i *ser-ens* og *mo-res*, og det giver for Nicolaus og hans tilhørere en meningsfyldt sammenhæng. *Serens mores* skal antagelig fortolkes i betydningen »det der knytter (gode) sæder sammen«.²²

Ved at give en etymologisk forklaring på *sermo* får Nicolaus kommenteret alle enkeltheder i prothemateksten, og han får også lagt op til den hellige Nikolaus' betydning for sæderne, ja vel også givet en første antydning af den revselse af prælaterne, denne prædiken såvel som prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis rummer.

Brugen af etymologiske fortolkninger hører til det almindelige inventar i de lærde universitetsprædikener.²³ Den store udbredelse af disse virkemidler hænger sammen med den opfattelse, at ordenes form i sig selv er essentielt betydningsbærende, således som vi ser det i den teologiske litteratur og ikke mindst hos samtidens grammatikere²⁴ – og det gælder i særlig grad for åbenbaringens ord, der er hellige. Hertil kommer den enorme indflydelse fra antikken gennem kirkefædrene og grammatikerne, f.eks. Isidor.²⁵

Etymologisering (interpretatio) af navne i prædikenerne

Standardværket om universitetsprædikener er stadig M.M. Davy, *Les Sermons Universitaires Parisiens de 1230-31*, Paris 1931, der dels rummer en dag for dag fortegnelse over universitetsprædikener det pågældende år, dels publikation af en lang række af disse prædikener. I sin fyldige indledning redegør Davy med en stor eksempelsamling for brugen af etymologiske udlægninger, dog giver han så vidt jeg kan se kun eksempler på den meget udbredte etymologisering af navnestoffet, pri-

mært navne fra *GT*, som jo spillede en vigtig rolle i form af den typologiske udlægning.²⁶ Jeg har ikke i Davy's liste fundet eksempler af typen *sermo = serens mores*. Men Davy er opmærksom på typen, jvf. s. 54. Vi skal i næste kapitel se flere eksempler på denne fortolkningsmetode hos de danske prædikanter.

Hos Nicolaus ser vi en række tilfælde af navneetymologier. I Skt. Nikolausprædiken har vi 3 eksempler:

s. 278,4: *Moyeses interpretatur attractus ex aquis concupiscentiae*.²⁷

Ved tilføjelsen *concupiscentiae* får Nicolaus etymologien af Moyses til at passe ind i den allegoriske udlægning af ildens funktion som den at *purgare animam a sordibus peccatorum*. Da Moses ligeledes tolkes typologisk som betegnelse for *praedicatores* lader det sig gøre at koble citatet fra 4. Mosebog 20,11 til behandlingen af prothemets *ignitus*.

s. 283,13: *Jacob interpretatur supplantator*.²⁸

Også dette er anført i forbindelse med en typologisk fortolkning for den hellige Nikolaus, der *supplantavit vitia*, indskudt i den større sekvens om beryllen som billede på Nikolaus' *austeritas poenitentiae*.

s. 288,2: *Daniel interpretatur desideriorum vir*.²⁹

Igen typologisk for den hellige Nikolaus, der *toto desiderio aeterna et coelestia desiderabat*, hvorefter Nicolaus kan give en afsluttende skilddring af helgenen på hans dødsleje.

I prædiken på 17. søndag efter Trinitatis optræder én sådan navneetymologi:

s. 295,22: *Galaath interpretatur acervus testimonii*.³⁰

Udlægningen er brugt til at knytte et citat fra Højsangen (4,1) ind i understregningen af *fides/flos* som forudsætning for *ascensio animae*; etymologien *acervus testimonii* kan lede prædikanten over til omtale af *acervus martyrum, qui fuerunt testes fidei nostrae*.

I modsætning til denne prædikens enkelstående eksempel på en sådan navneetymologi er der hele 6 eksempler i den sidste prædiken:

s. 298,6: *Sion interpretatur specula,
Jerusalem interpretatur visio pacis*.³¹

Udlægningerne skal lægge op til kravet til *praedicatores* om at være *speculantes et videntes*.

s. 301,10: *Jesus interpretatur salus*.³²

Der er tale om udlægning af themacitatets *ascendens Jesus*, i forbindelse med diskussionen om *qui naviculam debet ascendere*.

s. 305,15: *Syria interpretatur sublimis, Efraim interpretatur frugifer*.³³

Etymologierne bruges til at legitimere inddragelse af Esaias 7,2 *Syria requiescet super Efraim* i udlægningen af *mare = mundus*, det afsnit, hvor havets *tumor* er billede på *mundi tumor*, d.v.s., *abundantiasuperbia*. Da *Syria = sublimis* og *Efraim = frugifer*, sluttet at citatet kan udlægges = *superbia vadit*³⁴ *ad divites*.³⁵

s. 307,14: *Luith interpretatur gena*.³⁶

Forklaringen bruges til inddragelse af Esaias 15,5 *per descensum Luith flens ascendet* i redegørelsen for kravet om at *ascendere in naviculam poenitentiae per deflectionem*. Da *Luith = gena*, er der tale om, at vi *per lacrymarum descensionem ad genas debemus ascendere*.

Man bemærker sig således en noget større brug af navneetymologier i sidstnævnte prædiken sammenlignet med de to andre, især prædikenen på 17. søndag efter Trinitatis. Om de tre prædikener har samme forfatter, kan vel ikke afgøres; under alle omstændigheder kan vi registrere, at forfatteren til den sidste har gjort rigelig brug af Hieronymus' håndbog i navneforklaringer.

Etymologisering af fællesnavne

Udgangspunktet for denne diskussion var fortolkningen af udtrykket *sermo Domini* i begyndelsen af helgenprædikenen. Det er karakteristisk, måske også et fingerpeg for prædikantens videnskabelige skoling, at den sidste prædiken ganske vist har mange eksempler på navneetymologier, men den rummer ikke noget eksempel på en »videnskabelighed« à la udlægningen af *sermo*. Det har vi derimod 2 eksempler på i den 2. prædiken:

s. 296,12: *Aroma quasi aeris oma, id est redolentia*.

Det grundlæggende princip i forklaringen svarer til det, vi mødte i udlægningen af *sermo*: én eller flere komponenter i ét ord opfattes som identisk med andre ord eller komponenter deraf, og det analyserede ord kommer til at være indbegreb af disse ords betydninger. Som før nævnt er metoden udbredt, ikke mindst hos Isidor, og udgangspunktet for etymologiseringen af *aroma* er antagelig også Isidor,³⁷ ligesom Isidor gav Nicolaus første del af *sermo* (andel del kunne han selv supplere). I tilfældet *aroma* har vi den pudsighed, at Nicolaus supplerer *oma*, som han hævder må være et ord i betydningen *redolentia*. At *oma* ikke findes belagt, er ikke noget problem for Nicolaus og er iøvrigt i god overensstemmelse med etymologiseringens teori.³⁸ Etymologiseringen på dette sted tjener efter mit skøn ikke noget formål i forbindelse med udlægningen af teksten fra Højsangen (3,6). Af citatets *ex aromatibus myrrhae et thuris et universi pulveris pigmentarii* er det myrrhaen, røgelsen og de andre farvestoffer, der bruges til underinddelingen i tre dele.³⁹ Udlægningen af *aroma* bliver således hovedsagelig brugt til brillans i lærdom.

s. 297,8: *Ista ascendere debet in arborem sycomorum
quae interpretatur ficus fatua.*

At figenmorbærtræet (συκομρέα) udlægges således, står antagelig helt for Nicolaus' egen regning. Han har tilsyneladende ikke ideen fra Isidor eller nogen anden antik overlevering.⁴⁰ Udlægningen har naturligvis som grundlag, at ordets sidste del -morus svarer til det græske adjektiv μῶρος.⁴¹ På dette grundlag får Nicolaus inddraget et citat fra Lukas (19,3-4) *Zacchaeus desiderabat videre Dominum, et non potuit per turbam, et ascendit in arborem sycomorum et vidit eum*. Da *sycomorus* = *ficus fatua* = *caro* kan citatet *signare carnem, super quam debet ascendere anima refrenando eam*.

Etymologi eller akustisk association?

Etymologierne tjener dels som supplement til og formidlere af allegoriske udlægninger (*sermo*, *sycomorus*, alle navneetymologier) dels som udtryk for prædikantens lærdom. Fælles for udlægningen af *sermo*, *sycomorus* og *aroma* er en lydlighed med de ord, der påstås sammenhæng med. Akustisk association spiller i denne sammenhæng en betydelig rolle, og vi kan her parallellisere med et par iøjnefaldende eksempler på udtryk, som synes at være valgt bevidst med henblik på sproglig association.

Når Nicolaus i begyndelsen af helgenprædikenen skal opremse ildens virkninger, siger han s. 276,5ff. *ignis materialis habet illuminare obscura, inflammare combustibilia, et habet vim purgativam, quia purgat metalla a scoria*. I den allegoriske udlægning heraf siger han s. 277,1ff. *habet illuminare intelligentiam contra tenebras ignorantiae in Dei cognitionem, et habet inflammare concupiscibilem in Dei amorem et dilectionem; habet etiam purgare animam a sordibus peccatorum*.⁴²

Ved ildens anden funktion bruges udtrykket *combustibilia*,⁴³ hvad der betyder »det som lader sig antænde«. Nicolaus kan som tidligere nævnt lide at brillere med intellektuel sprogbrug. *Combustibilis* har denne værlør sammenlignet med det banale *lignum*, men bemærk i den allegoriske udlægning ækvivalenten *concupiscibilem*, der er samme type afledning, med en tilsvarende specifik betydning, men her vel næppe i anden betydning end »begærlig, begær-«.⁴⁴ Der synes at være et tydeligt sprogligt akustisk ekko mellem *combustibilia* og *concupiscibilem*.

Tilsvarende forekommer mig at gælde for de næste ækvivalenter *scoria* og *sordibus*. Det er naturligvis for denne iagttagelse et problem at den i mange ord enslydende og udskiftelige bogstavsekvens *sc-*⁴⁵ efterfølges af en bagtonevokal. Jeg kender ikke andre eksempler på *sc-* og *s-* som varianter før en bagtonevokal. Ikke desto mindre synes lydligheden iøjnefaldende på de to ord.

Det samme gælder muligvis, når Nicolaus s. 280,16 bruger ortografi- en *chrysopassus*, mens han ellers i hele sekvensen om chrysopasen skriver *chrysopazus*. Den eneste øjensynlige grund til denne ændrede ortografi er, at han forinden har accentueret, hvorledes den hellige Nikolaus var udstyret med *septem oculi ... et praecipus oculus compassionis*. Skal *chryso-passus* læses som på en eller anden måde beslægtet med *com-passio*? Dette akustisk associative princip er principielt ikke langt fra udlægningen af *sermo* m.fl., men medfører også, at grænsen mellem etymologisering og akustisk stilistiske effekter, så som alliteration og rim, bliver flydende.

At der ikke er tale om overfortolkning, ses af et tilsvarende uomtvisteligt fænomen i trinitatisprædikenen af Petrus de Dacia.⁴⁶ I hans udlægning af treenhedsdogmet inddrages s. 489,25 ordene fra *Glossa interlinearis*: *sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus Sanctus, Dominus Deus, non tres dii, quia una est essentia*. Hertil inddrages et påstået ikke lokaliserbart Isidorcitater:⁴⁷ *sanctus dicitur idem quod agios, id est sine terra*. At *agios*/ἅγιος kan komme til at betyde *sine terra* skyldes læsning af det indledende α- som privativt og -γίος som afledt af γῆ/-γείος udtalt med iotacisme. Men passagen er ikke udtømt hermed. For citatet skal bruges til udlægning af passagen fra *Glossa inter-*

linearis, som grundlag for beskrivelse af Faderen, Sønnen og Helligånden. Petrus fortsætter med at beskrive tre karakteristiske egenskaber ved jorden: *prima proprietatis terrae est, quod est infima locatione; secunda est umbrosa obscuritate et est tertio sicca ariditate*. Og netop disse egenskaber passer hver for sig på Faderen, Sønnen og Helligånden således: *ideo dicit⁴⁸ sanctus <Pater> sine potentiae infirmitate, quia omnipotens est et potentia eius a nullo superari potest. Et dicit sanctus Filius sine ignorantiae tenebrositate, quia Filius summe sapiens est; et sanctus Spiritus Sanctus sine infecunditatis ariditate*. Argumentationen er altså bygget således op: da *sanctus* svarer til *agios* og *agios* betyder *sine terra*, må *sanctus* også være uden jordens egenskaber. Jordens ene egenskab er at være *infima locatione*; altså vil *Sanctus Pater* være uden denne egenskab – han er *sine potentiae infirmitate*. Argumentationen forudsætter altså en identitet mellem *infimus* og *infirmus*.

Sådan kan man tilsyneladende ræsonnere. Vi kan ikke klart se, hvor skellet går mellem den »videnskabelige« etymologisering og akustisk association. Men med Petrus Helias' ord om etymologi som det, der er *secundum rei proprietatem et litterarum similitudinem*, lader de samme flydende grænser sig også registrere hos de grammatiske teoretikere.

Noter

1. T. Skat Rørdam, *Ny Kirkehistoriske Samlinger* III,1 (1857-59) s. 266ff.
2. Rørdam s. 269.
3. Rørdam s. 273f.; Anne Riising, *Danmarks Middelalderlige Prædiken*, Kbh. 1963, s. 63.
4. Den tredje prædiken rummer en klar hentydning hertil i slutningen s. 308: *Debemus induere novum hominem bene operando et Christo etiam nos conformando, et praecipue scholares, qui veniunt Parisias ad addiscendam sapientiam ... Idcirco in principio studii debetis vos scholares renovare animas vestras*.
5. *Classica et Mediaevalia Francisco Blatt septuagenario dedicata*, edenda curaverunt O.S. Due, H. Friis Johansen, B. Dalsgaard Larsen, Kbh. 1973, s. 470-95.
6. Således s. 487,12f. *in* skrevet to gange; 488,14 *ni = in*; 488,17 mon ikke *dico* er fejl for *dicit*?; 490,21 *debit = dedit*; 491,30 *auctoritattibus = auctoritatibus*; 492,9 *omni exceptione* forekommer uforståeligt; 494,1 *et* bør udgå; 494,17 den tekstkritiske bemærkning til stedet er malplaceret og meningsløs; ligeledes den tekstkritiske bemærkning til 495,1; 495,18 *immuditiam = immunditiam*. Rettelsen *dicit* til *dicitur* s. 490,7 og 9 er vel ikke nødvendig, jvf. s. 489,24.
7. Prædikenen til 9. søndag rummer ikke noget prothema, men er bygget op på grundlag af et enkelt tekststed (Esaia 56,7). Teksten er langt mere præcist udgivet; der er kun trykfejl s. 32,4 (læs *iustiiae*) og s. 33,22 (læs *infernum*). Men ortografien er normaliseret, således at en række *gængse* middelalderlatinske stavemåder er ændret, således s. 29,12f. *tingna*; s. 30,5 *immarcessibilitatem*; s. 34,2 *abhominabilia* (som gængs opfattes som afledt af *homo*, ikke af *omen* [den sproghistorisk korrekte etymologi]); s.

- 34,4 *hostium*. Endelig må man bemærke læsemåden s. 28,14 *cyphi* i stedet for *scyphi* – nok et indicium for den lydige identitet mellem y og i, jvf. også det nedenfor behandlede problem *scorialsordes*.
8. *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 482.
 9. Roos *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 476f.: *Lumen* 49 (1974) s. 20; Rørdam s. 275. Om *tematiske prædikener*, jvf. Riising s. 70ff.
 10. Det gælder dog ikke i samme grad for den tredje prædiken af Nicolaus, jvf. Rørdam s. 267. Her råder i langt højere grad omtrentlighed i henvisningerne.
 11. Struktureringen med *primo, secundo* osv. minder om opbygningen af den skolastiske question. Se i særlig grad opbygningen af Petrus de Dacias trinitatisprædiken, f.eks. s. 491,22-494,27. I denne prædiken får vi dog også som et humoristisk pust i den ellers knastørre stil en henvisning til logikkens læresætninger s. 492,23ff.: *facit Augustinus argumentum unum VI De trinitate et dicit: Pater est deus, Filius est deus et Spiritus Sanctus est deus. Ergo <non tres> dei: Pater, Filius et Spiritus Sanctus, sed unus deus. Illud non esset bonum argumentum in vico Straminum. Si diceretur: Socrates currit, Plato currit, ergo unus currit, non sequeretur, immo plures currunt*. Jvf. også s. 492,4 hvor prædikanten undskylder de stakkels forvirrede unge scholares, når de siger *quod theologi nihil probant, sed philosophus probat* – har vi et ekko af en spirende Averroisme? (*superstitio* er rettet fra håndskriftets *sustritio*, der ikke findes belagt). Skønt lærd og på mange punkter tør er denne prædiken også kendetegnet ved en engageret og livagtig stil, jvf. således også de retoriske spørgsmål, f.eks. s. 488,21; 489,5; 491,22 o.s.v.
 12. *Cl.Med. Fr. Blatt sept. dedicata* s. 482f.
 13. Jvf. Roos s. 483.
 14. Jvf. Roos' analyse i *Lumen* 17 (1974) s. 24f.
 15. *proportionaliter ista tria sunt spiritualiter in sermone divino* s. 276,8f.
 16. Jvf. også Rørdams note 39.
 17. Pkt. b) udlægges med et påstået citat fra Salomon som *iustitia* i betydningen: *iustitia est reddere unicuique quod suum est*. Denne definition er ikke identisk med den udlægning af *iustitia*, vi får i Skt. Nikolausprædiken s. 281f.
Den anderledes og noget famlende struktur kunne måske bidrage til tvivlen om, hvorvidt ophavsmanden er den samme som til de to andre prædikener. De upræcise, undertiden ligefrem fejlagtige henvisninger i teksten er andre indicier, og det kan i høj grad undre, at også en yngre og mindre skolet Nicolaus har kunnet begå bummerten s. 300 *ad Jerusalem civitatem, ubi natus est* (sc. *Jesus*). Efter min vurdering er der ikke tale om en afskriverfejl, således som Rørdam antager (note 17 ad loc.), idet *ad Jerusalem civitatem* (linie 10) tydeligt er intenderet modstillet *in Jerusalem coelestem* (linie 13).
 18. I oversættelsen (s. 309) er passagen gengivet: »Glossen hertil siger: »Herrens Ord er glødende, idet det opflammer til at gøre det Gode«, hvorfor man ogsaa siger, at Herrens Ord renser Sæderne«.
 19. Jvf. Rørdams bemærkning s. 265-66 »Det er skrevet med en god og læselig Haand, men i høj Grad skjødesløst; ikke blot er Retskrivningen endnu mere uregelmæssig og fejlfuld, end det i Almindelighed er Tilfældet med den Tids Haandskrifter, men selve Indholdet og Sproget er behandlet med samme Skjødesløshed, saa mange Steder ere meningsløse paa Grund af oversprungne Ord og grammatikalske Fejl. Imidlertid kunne ikke alle disse Fejl tillægges Afskriveren, da selve Forfatterne fra den Tid mishandlede det latinske Sprog efter yderste Evne baade med Hensyn til Orddannelse og Ordføjning, og derfor kunne ogsaa en stor Del af Fejlene uden Betænkning tillægges Mag. Nikolaus«.

De fleste af Rørdams rettelser er givetvis nødvendige, dog er rettelsen s. 281,1 i *impertiendo* fra håndskriftets *impendendo* (med henblik på harmoni med s. 282,3 *imperti*) unødvendig. Det overleverede udtryk *opera misericordiae indigentibus largiter impendendo* er helt idiomatisk (jvf. *Lexicon Mediae Latinitatis Danicae* s.v. *impendo* 2. med relevante tekstbelæg), understøttet af adverbiet *largiter*. Om rettelsen *exemplum* til *exemplo* s. 292,18 jvf. Petrus de Dacia (*Cl. Med. Fr. Blatt sept. dedicata*) s. 493,26. 28.

20. Altså skrevet *in li sermo Domini*, jvf. f.eks. Martinus de Dacia (*Opera*, ed. H. Roos, Kbh. 1961) s. 103,11 m.m.
21. Jvf. således prædikenen til 18. søndag efter Trinitatis s. 298,23 *super id super montem* = »angående udtrykket *super montem*«.
22. Nicolaus broderer sandsynligvis videre på den etymologi, han kan læse hos Isidor, *Etym.* VI 8,3: *sermo autem dictus, quia inter utrumque seritur*. Etymologien er (tilfældigvis) måske i overensstemmelse med sandheden, jvf. Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue Latine*, s. vv. *sermo*, *sero*. Den var iøvrigt gangbar i antikken, således hos Plautus, *Mil.* v. 700: *sermones serat*, Vergil, *Aen.* VI 160: *multa inter sese vario sermone serebant* (jvf. også den antikke Vergilkomentator Servius' note), Varro, *De Lingua Latina* 6, 64, der tager udgangspunkt i *series*, også beslægtet med *serere*. Et fortrinligt opslagsværk til antikke etymologiske forklaringer er nu R. Maltby, *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds 1991.
23. Jvf. Riising s. 104; M.M. Davy, *Les Sermons Universitaires Parisiens de 1253-1231*, Paris 1931, s. 54ff.
24. F.eks. modistgrammatikeren Martinus de Dacia (*Opera*, ed. H. Roos, Kbh. 1961, s. 36-7), der vil forklare hvorfor de to ord for sten *lapis* og *petra* er hhv. maskulinum og femininum. Forholdet hænger angiveligt sammen med, at førstnævnte ord rummer en aktiv kraft, idet det betyder *laedens pedem* (den der sårer foden), mens sidstnævnte er passivisk, idet det betyder *pede trita* (den der bliver trådt ned af foden). Denne halsbrækkende etymologiske metode er den samme som den, Nicolaus benytter sig af, at lade ét ord rumme betydningen af to. Metoden er også Isidors, og mens etymologien for *lapis* (måske bedre i akkusativformen *lapidem*, der jo kom til at dominere i vulgærsproget) er hentet fra Isidor XVI 3,1, er etymologien for *petra* måske Martinus' egen opfindelse.

Et indtryk af metodens udbredelse fås hos Petrus Helias, *Summa super Priscianum*, I,2, og i særlig grad i den anonyme traktat (Bodleian Library MS. Laud Lat. 67, fol. 23^{vb}) citeret i R.W. Hunt, *Collected Papers on the History of Grammar in the Middle Ages*, Amsterdam 1980, s. 155, f.eks. flg. eksempler: *oratio quasi oris ratio*, *lapis ledens pedem*, *fenestra ferens nos extra*, *cadaver caro data vermibus*, *amicus animi custos* (Af disse etymologier er *oratio*, *lapis* og *amicus* antikke, jvf. henvisningerne i Maltby [n. 22]). Om metoden siger Petrus Helias loc. cit.: *Ethimologia ergo est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum sive unum sive plura magis nota secundum rei proprietatem et litterarum similitudinem ut lapis quasi ledens pedem, fenestra quasi ferens nos extra. Hic enim rei proprietas attenditur et litterarum similitudo observatur*. Der er altså tale om 1) en overensstemmelse m.h.t. den pågældende tings egenskab 2) en lighed m.h.t. stavning – men ikke et krav om fuldstændig overensstemmelse, jvf. nedenfor om problemet *infimus/infirmus* hos Petrus de Dacia.

25. Jvf. Davy loc. cit.

26. S. 54ff. I de middelalderlige teoretikers terminologi er der snarere tale om *interpretatio*, jvf. Petrus Helias-stedet (ovenfor n. 24): *differt autem* (sc. *ethimologia*) *ab interpretatione que est translatio de una loquela in aliam. Ethimologia vero fit sepius in*

eadem loquela. Man bemærke sig også standardudtrykket i de flg. eksempler *interpretatur*, mens der om *sermo*-etymologien bruges udtrykket *dicitur*, om *aroma* (nedenfor s. 38) bruges udtrykket *quasi*, jvf. den i n. 24 citerede anonyme traktat.

Hos kirkefædrene er *interpretatur* den gængse terminus til angivelse af oversættelse og/eller udlægning af et ikke latinsk ord, i vores sammenhæng hebraisk navnestof; om anvendelsen af udtrykket se f.eks. *Thesaurus Linguae Latinae* VII 1 sp. 2261, 19ff., spec. 58ff. Men også *etymologia* anvendes i denne sammenhæng, jvf. f.eks. Isidorstedet n. 32 og Hieronymuspassagen n. 33.

Som det fremgår af de flg. eksempler, har i denne sammenhæng særligt Hieronymus' oversigtsværk *Liber interpretationis Hebraicorum nominum* (udg. i Corp. Christ. 72, s. 59-161) været en guldgrube for udlægningerne. Hertil kommer Hieronymus' *Hebraicae quaestiones in libro Geneseos* (udg. sammesteds s. 1-56; begge Hieronymustekster vil iflg. gængs praksis blive citeret med henvisning til pagineringen i Lagardes udg.). Også fra f.eks. Augustin og ikke mindst Isidor kan der have været indflydelse.

27. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 14,1: *Moyses vel Moses adrectans vel palpans aut sumptus ex aqua sive adsumptio*, jvf. s. 65,8; de øvrige steder hos Hier., f.ex. s. 73,20, kun *Moyses palpans sive liniens* el. lign. Isidor VII 6,46: *Moyses interpretatur sumptus ex aqua*. Er Nicolaus' *attractus* en reminiscens af Hieronymus' *adrectans*?
28. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 7,19: *Iacob subplantator*; *Hebr. quaest.* s. 43,18: *Iacob supplantator interpretatur*. Isidor VII 7,5: *Jacob subplantator interpretatur, sive quod in ortu plantam nascentis fratris apprehenderit sive quod postea fratrem arte deceperit*. Jvf. også f.eks. Augustin, *In psalm.* 147,28.
29. Jvf. *Vulg. Dan.* 10,11: *dixit ad me Daniel vir desideriorum*. Aug., *In psalm.* 132,5: *in nomine Danielis, qui etiam vir desideriorum est appellatus*. Isidor VII 8,9: *Hic (sc. Daniel) et desideriorum vir appellatus est, quia panem desiderii non manducavit et vinum concupiscentiae non bibit*. navnet findes så vidt jeg kan se ikke udlagt i nogen af de to Hieronymustekster. Bemærk her, at Augustin og Isidor svarende til bibelteksen anfører *vir desideriorum* som et tilnavn. Nicolaus derimod anfører tilnavnet som *interpretatio*.
30. Jvf. *Vulg. Gen.* 31,47ff. Hier., *Lib. interpr.* s. 7,4: *Galaad acervus testimonii sive transmigrationis testimonii*; ligeledes s. 13,17; forklaringen gives udførligt i *Hebr. quaest.* s. 50,26ff. Jvf. også Aug., *In psalm.* 59,9: *Galaad...interpretatur...acervus testimonii*. Jeg er B. Dalsgaard Larsen taknemlig for denne og de i n. 33 anførte referencer til Augustin. Hos Isidor kan man tilsyneladende ikke finde nogen udlægning af Galaad.
31. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 39,25: *Sion specula vel speculator sive scopulus*; ligeledes s. 43,12 m.fl., s. 50,9 m.fl.: *Ierusalem visio pacis*. Isidor VIII 1,5-6: *pro peregrinatione autem praesenti Ecclesia Sion dicitur, eo quod ab huius peregrinationis longitudine posita promissionem rerum caelestium speculetur; et idcirco Sion, id est speculatio, nomen accepit. Pro futura vero patriae pace Hierusalem vocetur. Nam Hierusalem pacis visio interpretatur*. Jvf. ligeledes XV 1,5: *in ipsa est et Sion, quae interpretatur speculatio eo quod in sublimi constructa sit et de longe venientia contempletur*. Jvf. også Aug., *In psalm.* 64,3. Bemærk i vores tekst udlægningen *specula*, ikke *speculatio*.
32. Jvf. *Matth.* 1,21. Hier., *Lib. interpr.* s. 78,4: *Iesus salus vel salvator*, de øvrige steder, f.eks. s. 13,28, kun *salvator*. Isidor VII 2,7-8: *Iesus Hebraice, Graece σωτήρ, Latine autem salutaris sive salvator interpretatur, pro eo quod cunctis gentibus salutifer venit. Etymologiam autem nominis huius etiam Evangelista significat dicens: »Vocabis nomen eius Salvator quia ipse salvum faciet populum suum«.*

33. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 71,17: *Syria sublimis iuxta hebraeam etymologiam*. Aug., *In psal.* 59,2: *Syria interpretatur sublimis*. Hier., *Lib. interpr.* f.eks. s. 5,26: *Ephraim frugifer sive crescens*. Aug., *In psalm.* 59,9: *Ephraem fructificatio interpretatur*. Isidor behandler Syria XIV 3,16-17, men giver ingen sådan oplysning. I sin udlægning af Ephraim VII 7,21 noterer Isidor: *Ephraim eo quod auxerit eum Deus, et hoc vocabulo in linguam nostram transfertur augmentum*.
34. Rørdams rettelse *vadit* til *cadit* distancerer udlægningen fra citatets *requiescet*.
35. Udlægningen forudsætter identifikation af *sublimis* med *superbia* og af *frugifer* med *dives*.
36. Jvf. Hier., *Lib. interpr.* s. 50,11: *Luith maxillae sive genae*.
37. Jvf. Isidor XVII 8,1: *nomen autem aromata traxisse videntur, sive quod aris inposita divinis invocationibus apta videantur, seu quod sese aeri inserere ac misceri probantur*. Isidor opfatter således ordet som beslægtet med enten *ara* eller *aër*.
38. Jvf. den anonyme traktat (MS. Laud Lat. 67 fol. 23^{vb}) henvist til i n. 24: *Et ethimologia quandoque fit per vocem non significativam, ut imago quasi imitago, quandoque per significativam*.
39. Jvf. s. 36.
40. Jvf. Isidor XVII 7,20: *sycomorus sicut et morus Graeca nomina sunt. Dictus autem sycomorus eo quod sit folia similis moro*. Jvf. også Maltby (n. 22) s.v.
41. Ordet optræder også i latin, f.eks. hos Plautus, *Mil.* 672. Principielt er Nicolaus' udlægning et eksempel på *interpretatio*, jvf. n. 26.
42. Jeg citerer Rørdams nødvendige rettelse *illuminare* for håndskriftets *inflammare*.
43. Ordet belagt hos en vis Rufinus i 11. årh., jvf. Blaise, *Dictionnaire Latin-Français des auteurs du Moyen Age*, s.v. *combustibilis*.
44. Jvf. *Lexicon Mediae Latinitatis Danicae* s.v., men jvf. også Blaise (ovenfor n. 43) s.v.
45. Jvf. f.eks. *Lex. Med. Lat. Dan.* s.vv. *cedo*, *cellerarius*. Jvf. også den overleverede læsemåde i Petrus de Dacias prædiken til 9. søndag efter Trinitatis, *Lumen* 17 (1974) s. 28,14 *cyphi* i stedet for *scyphi*, omtalt ovenfor n. 7. Vi har måske en parallel til *scoria – sordes* i trinitatsprædikenen af Petrus de Dacia s. 487,13: *verbum creatum sensibile ... a Verbo increato capit sapientiam*. Er der en intenderet lydlig overensstemmelse mellem *capit* og *sapientiam*?
46. Prædikenen på 9. søndag efter Trinitatis er ikke tyngt af den accentuering af lærdommen, som kendetegner trinitatsprædikenen. Stilen er lettere (jvf. også Roos' indledning s. 25: »I modsætning til trinitetsprædikenen ... har denne prædiken en mere praktisk tendens«). Det er også karakteristisk, at etymologisering ikke spiller nogen rolle, således kun s. 29,14ff.: *tigna dicuntur a tego, tegis. Super tigna sunt tegulae quae tegunt tigna et significant castitatem, quae operit multitudinem peccatorum*.
47. Jvf. i stedet henvisningerne til Origenes, Theodoret og Thomas Aquinas i Roos' note s. 490. Stedet er iøvrigt udførligt diskuteret af Roos s. 484.
48. Læsemåden *dicit* i overensstemmelse med håndskriftet (2 gange), jvf. ovenfor n. 6.

Deutsche Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die gelehrten Predigten der dänischen Theologen Nicolaus und Petrus de Dacia, die Mitte des 13. Jahrhunderts wahrscheinlich in Paris tätig waren. Wie schon allgemein bekannt und vom Herausgeber der Petruspredigten Heinrich Roos ausführlich gezeigt,

findet sich sowohl in der zum Teil raffinierten Struktur wie auch in den Einzelheiten eine nahe Beziehung zu den übrigen gleichzeitigen Wissenschaften, z. B. zur Logik und Grammatik. Letzteres zeigt sich in der Erklärung von Wörtern mit Hilfe für uns gewaltsamer Etymologien, die wir in den gelehrten Predigten überhaupt sowie auch bei den beiden dänischen Theologen verbreitet finden. Eine dem Nicolausherausgeber Rørdam unverständliche Stelle (*Ny Kirkehistoriske Samlinger* III,1 S. 276) in *sermo Domini dicitur serens mores* wird als etymologische Auslegung erklärt (*ser-mo* = *ser-ens mo-res*), und es wird dargelegt, wie Nicolaus anderswo dieselbe Methode verwendet hat. Häufig in den Universitätspredigten ist auch die Auslegung hebräischer Namen, die sogenannte *interpretatio*, die sich auch bei Nicolaus de Dacia findet, besonders in der dritten Predigt, deren Echtheit aber umstritten ist. Diese Nameninterpretationen sind zum größten Teil dem Hieronymischen Traktat *Liber interpretationum Hebraicorum nominum* entnommen. Mit den etymologischen Auslegungen von *sermo* u. dgl. verwandt scheinen Beispiele akustischer Assoziation zu sein, z. B. zwischen *infimus* und *infirmus*, *scoria* und *sordes*, die wohl in den Predigten nicht nur der klanglichen Ähnlichkeit wegen zu einander in Beziehung gesetzt werden; vielmehr scheint den Verfassern diese äußere Ähnlichkeit der Wörter auch irgendeinen Bedeutungszusammenhang zu schaffen.